

ЧАСОПИС КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА

Український науково-теоретичний часопис

Заснований
у жовтні 2001 року

2019/1

Виходить
4 рази на рік

Київський університет права НАН України
Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України

Головний редактор
Шемшученко Ю.С.

**Заступник
головного редактора**
Бошицький Ю.Л.

Редакційна колегія

Андрійко О.Ф.,
Батанов О.В.,
Горбатенко В.П.,
Костенко О.М.,
Кулинич П.Ф.,
Луць В.В.,
Оніщук М.В.,
Пархоменко Н.М.,
Савчук К.О.,
Усенко І.Б.,
Ходаківська Т.В. (редактор)

**Іноземні члени редакційної
колегії**

Райнер Арнольд (Німеччина),
Уільям Батлер (США),
Арнольд Варенвальд (Німеччина),
Адам Махарадзе (Грузія),
Вероніка Сікора (Угорщина),
Андраш Торма (Угорщина),
Герберт Шамбек (Австрія),
Анджей Шміт (Польща)

Рекомендовано до друку
Вченою радою
Київського університету права
НАН України
(протокол № 4 від 31.01.2019)
Вченою радою
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького
НАН України
(протокол № 4 від 25.04.2019)

Передплатний індекс
23994

ISSN 2219-5521

ЗМІСТ

Бошицький Ю.Л., Кожесникова В.О. Реформування вищої правової академічної освіти в Україні: удосконалення професійних навичок юриста в університетських юридичних клініках 7

Видатні правознавці України

Музика І.В. Професор Олександр Федорович Кістяківський: віхи життя і творчості 11

Теорія та історія держави і права. Філософія права

Андрусів У.Б., Федик С.С. Елементи принципу юридичної визначеності 19

Бігун В.С. Добросесність як юридичний термін і сенс 25

Бровко Н.І. Правове виховання як визначальний фактор взаємовідносин людської особистості та соціуму 29

Вовк О.Й. Джерела міського права Гетьманщини другої половини XVII–XVIII століть: історико-правовий аналіз 33

Євхутич І.М. Пропорційність та збалансованість суддівських винагород у світлі судової реформи 42

Іванов О.Ю. Етнічні витоки європейської цивілізації як основи правового простору 47

Лихолат І.П. Правові конфлікти та правові спори: диференціація понять і особливості їх вживання 52

Окіпнюк В.Т. Війська органів державної безпеки в Україні в період тоталітарного режиму: історико-правовий аспект 55

Софінська І.Д. Візія законодавчого регламентування українського громадянства (1918–2018) 61

Чубата М.В. Витоки та становлення Київської історико-юридичної школи: інтерпретації істориків та правознавців 68

Ткачук Л.В. Місце та роль адвокатури України в системі правозахисних гарантій прав людини: теоретико-правове дослідження 71

Конституційне право та конституційний процес в Україні

Рудик П.А. Конституційно-правова адаптація положень статусу суддів судів загальної юрисдикції України до міжнародних і європейських стандартів на сучасному етапі 76

Шатло В.А. Суб'єктивні фактори та їх вплив на розвиток конституційного механізму державної влади 81

Гаєва Н.П. Міжнародні стандарти щодо права на свободу об'єднання 84

Корнієнко П.С. Президент України у системі органів правозахисної діяльності 89

Matat A. The Human Right to Medical Care guaranteed by the Constitution of Ukraine 93

¹⁰ Порядок проведення конкурсу на зайняття посади директора Координаційного центру з надання правової допомоги, затверджений наказом Міністерства юстиції України 06.09.2017 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1101-17/print>

¹¹ Порядок проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я, затвердженого постановою КМ України 27.12.2017 № 1094. П. 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2017-%D0%BF/print>

¹² Див., напр., пункт 3 Порядку проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я, затвердженого постановою КМ України» 27.12.2017 р. № 1094. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2017-%D0%BF/print>

¹³ Це одна суперечність: співвідношення доброчесності та юридичної етики, які в законодавстві та практиці розглядаються спільно та окремо (як критерії). Закон «Про судоустрій» у ст. 83 встановлює такі критерії кваліфікаційного оцінювання суддів: (1) компетентність (професійна, особиста, соціальна тощо), (2) професійна етика та (3) доброчесність. Але в п. 19 ст. 79 Закону встановлюється, що Вища рада правосуддя (ВРП) може відмовити у внесенні Президентом України подання про призначення судді на посаду в разі обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата *критерію* доброчесності чи професійної етики (поняття об'єднуються). Ще один приклад (для порівняння) – «Індикатори визначення невідповідності суддів (кандидатів на посаду судді) критеріям доброчесності та професійної етики», розроблені Громадською радою доброчесності (ГРД) (затвержені рішенням ГРД 11.01.2019 р. URL: https://grd.gov.ua/data/files/docs/indikatory_%2011.01.2019.pdf).

¹⁴ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print>

Резюме

Бігун В.С. Доброчесність як юридичний термін і сенс.

Стаття подає огляд використання терміна «доброчесність» у нормативно-правових актах. Висвітлюються сфери використання (судочинство, наука і освіта, державна служба), визначення та окремі аспекти застосування.

Ключові слова: доброчесність, філософія права.

Резюме

Бігун В.С. Добропорядочность как юридический термин и смысл.

Статья представляет обзор использования термина «добропорядочность» в нормативно-правовых актах. Освещаются сферы использования (судопроизводство, наука и образование, государственная служба), дефиниции и отдельные аспекты применения.

Ключевые слова: добропорядочность, философия права.

Summary

Bihun V. Integrity (Dobrochesnist) as a Legal Term and Sense.

The article provides an overview of the use of the term *integrity (dobrochesnist* – in Ukrainian) in legal acts. It covers spheres of its usage (administration of justice, science and education, public service), definitions and certain aspects of legal application.

Key words: integrity and philosophy of law.

УДК 340.11

Н.І. БРОВКО

Наталія Іванівна Бровко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Білоцерківського національного аграрного університету

ORCID: 0000-0003-3525-2817

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР ВЗАЄМОВІДНОСИН ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА СОЦІУМУ

Розбудова України залежить від громадян із необхідним рівнем правосвідомості та правової культури, адже вони є тими чинниками, які сприяють становленню правової, соціальної та демократичної держави. Разом із тим трансформаційні процеси, які відбуваються в суспільстві, такі як економічна криза, неефективна державна політика, корупція в різних сферах суспільного життя призводять до втрати моральних і правових орієнтирів громадянами та до деформації їх правової свідомості, що є фактором соціальної нестабільності в суспільстві й державі. Сформувані у людській свідомості певні правомірні настанови, цілі, плани, наміри, які стануть орієнтирами повсякденного життя особистості, покликане правове виховання. Враховуючи важливість цього питання на даному етапі суспільного розвитку, філософсько-правове осмислення правового виховання як визначального фактору взаємовідносин людської особистості й соціуму є актуальним та необхідним.

© Н.І. Бровко, 2019

Вивченням категорії правового виховання займалися різні вчені, досліджуючи його з позицій різних дисциплін: філософії, юриспруденції, соціології психології, педагогіки. Це свідчить про багатогранність даної категорії. У цьому контексті заслуговують на увагу праці таких відомих науковців: А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна, О.П. Дзьобаня, Ю.Ю. Калиновського, Л.М. Герасіної, Г.П. Клімової, І.І. Коваленка, В.О. Лозового, С.І. Максимова, О.В. Петришина, В.Я. Тація, М.П. Требін, С.В. Шефеля, Є.М. Мануйлова, Т.З. Гарасиміва, С.С. Алексєєва, В.В. Головченка та інших. Проте питання філософсько-правового осмислення даного явища, зокрема його впливу на правову свідомість та на формування особистості залишаються мало досліджуваними і в умовах трансформаційних процесів потребують ґрунтовного аналізу.

Метою статті є осмислення правового виховання, яке виступає визначальним фактором взаємовідносин особистості і соціуму.

Завданням є з'ясування впливу, яке здійснює правове виховання на особистість як активного члена соціуму.

Конституція зобов'язує кожного (тобто людську особу незалежно від віку, соціального статусу, майнового стану тощо)* неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей та наголошує, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності (ст. 68)¹.

У цьому контексті особливого значення, на наш погляд, набуває якісне та своєчасне правове виховання людської особистості з метою формування належної правової культури. Таке виховання має на меті надання особі необхідних юридичних знань для активної участі у життєдіяльності соціуму, форсування поваги до законів та стійке неприйняття антисоціальної і неправомірної поведінки. За змістом його можна визначити як постійно діючий та цілеспрямований процес впливу на правосвідомість людської особистості за допомогою сукупності заходів виховання, профілактики й державного примусу.

Метою правового виховання, зазначає М. Подберезський, мусить стати формування «людини правової», яка у свою чергу є фундатором правового суспільства. Саме громадянин, що дотримується правових норм, здатен стати запорукою поступального розвитку демократичної, правової держави та правового суспільства².

Причому, якщо мета правового виховання залежить від розуміння права, то спосіб досягнення цієї мети залежить від розуміння феномена виховання. Звідси слідує, що розуміння природи виховання є методологічною основою правового виховання.

Правове виховання є планомірним, керованим, організованим, систематичним і цілеспрямованим процесом впливу на свідомість, психологію громадян усією сукупністю багатоманітних правовиховних форм, засобів і методів, наявних у арсеналі сучасної правової діяльності. Метою зазвичай є формування в їх правосвідомості глибоких і стійких правових знань, переконань, потреб, цінностей, звичок правомірної поведінки. Воно покликане сформувати у свідомості людини певні правомірні настанови, цілі, плани, наміри, які стануть орієнтирами повсякденного життя особистості. Повага до права, ставлення до нього як до найвищої соціальної цінності, розуміння того, що тільки завдяки дієвим правовим нормам людина може реалізувати себе у соціумі, потреба та бажання дотримуватися правових приписів, прагнення бути законослухняним самому та вимагати цього від інших – ось основні компоненти, на які спрямовано правове виховання.

Правове виховання полягає в передачі, накопиченні й засвоєнні знань, принципів і норм права, а також у формуванні відповідного ставлення до права і практики його реалізації, умінні використовувати свої права, дотримуватися заборон і виконувати обов'язки. Звідси – необхідність в усвідомленому засвоєнні основних, потрібних положень законодавства, виробленні почуття глибокої поваги до права. Одержані знання повинні перетворитися на особисте переконання, міцну установку чітко слідувати правовим розпорядженням, а потім – внутрішню потребу дотримуватися вимог закону. Отже, правове виховання полягає в системі заходів, спрямованих на формування правових ідей, норм, принципів, що становлять цінності світової й національної правової культури. Таким чином, виникає нагальна потреба у вивченні самої структури правового виховання, її основних елементів та зв'язків між ними³.

Можна з упевненістю зазначити, що правове виховання ґрунтується на загальноновизначених принципах права та правової культури демократичного суспільства і здійснюється за допомогою загальних педагогічних та спеціальних методів, закладаючи у правосвідомість особистості складові суспільних правовідносин.

«Правова культура особистості, – зазначає О. Дзьобань, – характеризує рівень правової соціалізації члена суспільства, ступінь засвоєння й використання ним правових знань у державному й соціальному житті, Конституції й інших законів. Правова культура особистості означає не тільки знання й розуміння права, але й правові судження про нього як про соціальну цінність, а головне – активну роботу щодо його здійснення у царині зміцнення законності й правопорядку. Інакше кажучи, правова культура особистості – це позитивна правова свідомість у дії. Перетворення особистістю своїх здібностей і соціальних якостей на основі правового досвіду – її важлива складова частина. Культурний стиль правомірної поведінки характеризується сталістю дотримання принципів у повсякденному житті, специфікою вирішення життєвих проблем, що виражається в особливостях вибору варіанта правомірної поведінки в межах, які визначені нормами права»⁴.

Одним із показників рівня організації правового виховання й, відповідно – правової культури, в суспільстві є втілення у свідомість його членів філософсько-правової концепції, суть якої полягає в тому, що

* Прим. автора.

вчинення будь-якого правопорушення має наслідком не тільки пеналізацію*, а й потребує сатисфакції для особи, яка стала жертвою зазначених дій.

Яка ж роль правового виховання у формуванні особистості?

«Дитина народжується, – зауважує О. Баліцька, – як індивід, наділений від народження відповідними біологічними якостями (тобто нормальним людським організмом, включаючи мозок, що здатний до подальшого розвитку), людина стає особистістю по мірі засвоєння соціального досвіду в усіх його проявах: способів і засобів виробництва, духовної та правової культури, прийомів чуттєвого пізнання, абстрактного мислення тощо. Процес формування особистості починається з дня народження і є тривалим, складним, суперечливим, таким, що продовжується протягом усього життя людини. Особистість формується в процесі взаємодії людини з іншими людьми, навчання, виховання та самовиховання»⁵. Погоджуємось з даною думкою, стверджуючи, що формування особистості, її розвиток залежать не лише від спадковості, але значною мірою від того виховання, яке вона отримує та від того середовища, в якому буде розвиватись та досягати зрілості.

Правове виховання, являючи собою визначальний фактор взаємовідносин особистості та соціуму, ґрунтується на загально визначених принципах права: верховенстві права, справедливості, свободі, рівності, гуманізму, законності, добросовісності, які визначають становлення правосвідомої особистості. У будь-якому випадку правове виховання, маючи в собі аксіологічну складову, покликане захищати цінності буття.

Втілюючи у правосвідомість особистості те, що дозволено, не рекомендовано, заборонено чи підлягає громадському осуду, правове виховання своїми методами попереджає особу про можливість застосування до неї державного примусу у вигляді притягнення до юридичної відповідальності: дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної.

Існують дискусії з приводу того, яка ж мета правового виховання. На нашу думку, правове виховання покликане сформувати у особистості розуміння власних вчинків, відповідальність за свої дії, усвідомлення невідворотності покарання за вчинення протиправних діянь. Особливий вплив правове виховання може здійснювати на ще остаточно не сформовану особистість неповнолітніх членів соціуму. Важливим при цьому є розуміння специфіки певної вікової категорії, яка полягає у тому, що молоді люди схильні розглядати право і закони як такі, що сковують та обмежують їх свободу, тому вважають за необхідне протидіяти їм. Такі молоді людські особистості потребують особливого підходу, застосування до них певних виховних заходів, особливо у разі вчинення ними правопорушень. Власне, застосування при цьому загальних педагогічних та спеціальних методів, на нашу думку, буде доречним.

Прикладом можуть бути: ознайомлення молодих людей з практикою правоохоронних органів, індивідуальні бесіди з особами, які схильні до вчинення або вчинили протиправні діяння. Важливим у правовому вихованні є власні приклади. Тому доречним буде залучення фахівців у галузі права, які б проводили тематичні заняття, семінари з правових питань, позашкільні заходи, конкурси, залучали молодь до виступів. Нині значну роль відіграють ЗМІ, тому використання їх для правового виховання підростаючого покоління є необхідним кроком. Зокрема, яскравим прикладом будуть слугувати публікації в ЗМІ з правових питань, у яких окреслюються ситуації, які траплялись з молоддю.

Повертаючись до мети правового виховання варто зазначити, що у цьому процесі важливим є вироблення у особи власної відповідальності за свої вчинки формування почуття сорому за негідні вчинки, не припинюючи при цьому особистість.

Таким чином, процес правового виховання дуже складний. Головне завдання його – знайти шлях до свідомості особистості, переконати її у необхідності дотриманні правових норм та приписів, надати їй необхідні правові знання, пояснити відповідальність, яка настане за вчинення правопорушень.

Важлива роль у цьому процесі належить не лише родині та навчальному закладу, а й державі, яка також повинна прагнути виховати правосвідомого громадянина.

Головним обов'язком держави є належне фінансове, матеріальне забезпечення та правовий захист особи. Зокрема, йдеться про охорону дитинства, материнства, батьківства, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, реалізація права на освіту, гарантування рівності дітей у правах незалежно від походження, ефективного і доступного для всіх медичного обслуговування, гарантування права на достатній життєвий рівень та права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Правами, які має держава при цьому, є право на вживання заходів державного примусу з питань припинення правопорушень з боку неповнолітніх та проти них, адміністративного впливу на юридичних осіб та громадські організації, дії яких негативно впливають на процес формування молоді особистості, застосування сучасних методів ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, профілактика дитячої злочинності та боротьба з дитячою безпритульністю тощо.

Продовжуючи думку про вплив правового виховання на особистість, слід звернутись до результатів дослідження феномена відновлювального правосуддя, що було проведено Дж. Брайтвайтом. Він писав, що «одним з найпотужніших інструментів громадського контролю є почуття сорому, що буває різним: сором, що таврує та сором, який возз'єднує ... наше каральне правосуддя породжує відчуття сорому, що таврує. Людині навівають, що хибна не тільки її поведінка, але й вона сама є порочною, і це тавро не можна змити. У результаті правопорушнику, насамперед молодій людині, надзвичайно складно повернутися в суспільство: на ньому буде лежати тавро, і тому в результаті він зближується лише із собі подібними»⁶.

* Пеналізація – від лат. *roepa* – покарання (прим. автора).

Натомість, продовжує Дж. Брайтвйт, «сором, що возз'єднує, засуджує правопорушення, але не правопорушника, більш того, він дозволяє йому повернутися в суспільство. Визнаючи свою провину, відшкодовуючи завдані збитки, правопорушник, особливо якщо це молода людина, у якої все життя ще попереду, відновлює почуття власної гідності і домагається того, що громада бере його назад. Тобто, такий сором дозволяє використовувати правопорушення для виховання злочинця і зміцнення громади»⁷.

Погоджуємось з думкою Ю.Ю. Калиновського, що «правове виховання має певні можливості щодо створення ціннісних умов для самореалізації особистості як людини правової (формування правосвідомості та правової культури громадянина) та створює умови для майбутнього розвитку суб'єкта, які допоможуть йому балансувати між адаптованістю у суспільстві та встановленням автономності щодо подій та процесів, які відбуваються у правовій сфері»⁸.

Отже, метою правового виховання має бути не лише надання особі правових знань, а й виховання необхідності усвідомлення індивідом власної відповідальності за скоєне і потреби у відшкодуванні спричиненої шкоди.

Викладене, на наш погляд, дає змогу зробити певні висновки:

– по-перше, формування особистості – особливий процес соціального розвитку людини, який не є виключно процесом засвоєння знань, умінь, способів дій, а включає також становлення її як прав свідомого суб'єкта діяльності, члена соціуму, громадянина держави. Характерна особливість цього процесу – він є емоційно насиченим, нерідко творчим, проходить за умови свідомої діяльності індивіда, поєднуючи в собі як його індивідуальність та неповторність, так і загальнолюдські, суспільно значущі риси;

– правове виховання в контексті філософського осмислення визначається як процес формування автономної правової особистості, тобто соціально активної особистості з високим рівнем правової свідомості та правової культури. Розуміння сутності правового виховання залежить від розуміння як права, так і самого процесу виховання. Світоглядну основу правового виховання становлять ustaleni суспільно-культурні традиції, прийняті цінності та норми. Водночас правове виховання постає як засіб трансляції найбільш значущих правокультурних цінностей та ідеалів;

– сьогодні перед українською державою постає надважливе завдання, яке полягає у побудові національної системи правового виховання, до якої будуть залучені родина, навчальний заклад та соціум, що сприятиме удосконаленню усіх форм життєдіяльності людей, їх соціальної адаптації, підвищенню суспільної правосвідомості та правової культури.

¹ Конституція України : чинне законодавство станом на 3 берез. 2014 р. : (офіц. текст). Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2014. 64 с.

² Подберезський М. Педагогічні аспекти правової соціалізації особистості. *Новий колегіум*. 2001. № 1–2. С. 40–44.

³ Філософія правового виховання : навч. посіб. / А.П. Гетьман, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін.; за ред. А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. Харків : Право, 2012. С. 27.

⁴ Дзьобань О.П. Вплив традицій на правосвідомість і правову культуру українства. *Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні*: монографія / Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. Харків: Право, 2009. С. 22.

⁵ Баліцька О.П. Теоретичні підходи до типізації персоналу як однієї із основ кадрового менеджменту. *Міжнародна економіка та менеджмент*. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2013. № 4 (69). С. 54.

⁶ Braithwaite J. Crime, Shame and Reintegration: Some Reflections on Theory and Criminology / John Braithwaite, Published by Cambridge University Press, 1989. P. 54.

⁷ Там само. Р. 64.

⁸ Калиновський Ю.Ю. Взаємообумовленість правового виховання, правової культури та правосвідомості у соціальних відносинах. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/vzaemoobumovlenist_pravovogo_vihovannya_pravovoyi_kulturi_ta_pravosvidomosti_u_sotsialnih_vidnosinah

Резюме

Бровко Н.І. Правове виховання як визначальний фактор взаємовідносин людської особистості та соціуму.

Стаття присвячена осмисленню правового виховання, що виступає визначальним фактором взаємовідносин особистості і соціуму. З'ясовано вплив, який здійснює правове виховання на особистість як активного члена соціуму.

Встановлено, що правове виховання ґрунтується на загально визначених принципах права: верховенстві, справедливості, свободі, рівності, гуманізмі, законності, добросовісності, які визначають становлення правосвідомої особистості. Маючи в собі аксіологічну складову, правове виховання покликане захищати цінності буття людини.

Ключові слова: правове виховання, правосвідомість, особистість, формування правосвідомості, правова культура.

Резюме

Бровко Н.И. Правовое воспитание как определяющий фактор взаимоотношений человеческой личности и социума.

Статья посвящена осмыслению правового воспитания, выступающего определяющим фактором взаимоотношений личности и социума. Выяснено влияние, которое осуществляет правовое воспитание на личность как активного члена социума.

Установлено, что правовое воспитание основано на общепризнанных принципах права: верховенство, справедливости, свободе, равенстве, гуманизме, законности, добросовестности, которые определяют процесс формирования правосознательной личности. Имея в себе аксиологическую составляющую, правовое воспитание призвано защищать ценности бытия человека.

Ключевые слова: правовое воспитание, правосознание, личность, формирование правосознания, правовая культура.

Summary

Brovko N. Legal education as a determination factor of relationship between human personality and society.

The article is devoted to comprehension of legal education, which acts as the determining factor of mutual relations of personality and society. The influence exercised by the legal education on the personality as an active member of the society is revealed.

It has been established that legal education is based on universally recognized principles of law: the rule of law, justice, freedom, equality, humanity, legality, and conscientiousness, which determine the formation of a legal personality. Having an axiological component, legal education is intended to protect the values of human existence.

Key words: legal education, legal consciousness, personality, formation of legal consciousness, legal culture.

УДК 340.15

О.Й. ВОВК

Олександр Йосипович Вовк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-0094-6106

ДЖЕРЕЛА МІСЬКОГО ПРАВА ГЕТЬМАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII СТОЛІТЬ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Теперішній стан розвитку господарства українських міст в сучасних соціальних умовах всеохоплюючої глобалізації вимагає безперервного удосконалення роботи органів самоврядування на основі науково обґрунтованого законодавства, яке повинно поставати з урахуванням попереднього досвіду функціонування вітчизняного міського права на всіх історичних етапах його застосування, одним із яких є козацько-гетьманська доба нового часу в Європі. Саме в цей період в містах Наддніпрянської України посилюються урбаністичні процеси в економічній, соціальній, політичній та культурній сферах. Тогочасні українські міста Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. ст., як і західноєвропейські, притримуючись принципів місцевого самоврядування, все більше стають осередками оживлення демократії для всього суспільства.

Актуальність обраної теми обґрунтується тим, що хоча останнім часом окремі питання, пов'язані з аналізом правової системи України козацько-гетьманського періоду, розглядали у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як В.Г. Балущок, О.І. Биркович, І.Й. Бойко, М.С. Булкат, К.А. Вислобоков, І.А. Грицьк, В.Д. Гончаренко, Т.Д. Гошко, О.І. Гуржій, О.Г. Дарнопих, Ю.Л. Дмитришин, А.Е. Заяць, І.М. Кісіль, М.М. Кобилецький, О.В. Коваленко, Н.В. Левченко, О.В. Макаренко, Т.О. Матвеева, О.М. Мироненко, В.В. Молдаван, К.В. Мануїлова, Т.О. Остапенко, Я.М. Падох, С.М. Пасічник, В.З. Прус, А.В. Резніков, К.І. Ровинська, Н.П. Сиза, І.М. Ситий, П.С. Сохань, І.Я. Терлюк, І.Б. Усенко, В.З. Ухач, М.Г. Хаустова, Л.В. Хомко, В.В. Цветков, Н.О. Чудик, Є.В. Шаломєєв, В.С. Шандра, Г.К. Швидько, О.О. Шевченко, Ю.С. Шемшученко, С.В. Щербина та інші, однак в історико-правовому аспекті дослідження сукупності джерел міського права українських міст Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. ст. спеціально не проводилися.

Метою наукового дослідження даної статті є об'єктивне охарактеризування окремих, визначених видів джерел комплексної галузі міського права Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. ст., змістовна характеристика яких забезпечить їх сприйняття на більш сучасному науковому рівні.

Протягом 1648 р. на підконтрольних козацтву українських землях та містах починає формуватися своєрідне державне об'єднання з притаманними йому інституціональними та субстанціональними ознаками, до яких слід віднести: органи держави, територію, кордони, населення тощо. Становлення особистої правової системи Гетьманщини з середини XVII ст. супроводжувалось внутрішніми змінами окремих галузей українського права взагалі та в галузі міського зокрема, яке мало різноманітні за своїм походженням джерела-форми права його зовнішнього вираження. Простір території Гетьманщини, що як державне утворення згідно з історичними документами мало офіційну назву «Військо Запорозьке», з середини XVII і до другої половини XVIII ст. постійно змінювався залежно від політичних обставин (то розширюючись, то зменшуючись). При цьому публічна влада держави поширювала свою юрисдикцію на все неоднорідне за соціальним становищем населення, яке проживало в містах, селах та інших населених пунктах. З політичних, міжнародних, історичних і географічних позицій Гетьманщина як держава ототожнювалася з її територією в умовних межах кордонів, тому територіальна ознака була одночасною ознакою тогочасного українського суспільства, що відповідає основним науковим постулатам теорії держави та права¹.

Так, коли розпочалася у 1648 р. визвольна війна українського народу проти Польщі, східний кордон, який розмежував Україну з Росією, було більш-менш встановлено. Від нього на українських землях поряд з польсько-литовським діяло й місцеве право². Українські міста у складі Речі Посполитою за своїм правовим